

ДІВОЧА КОСА ЯК МАРКЕР ЦНОТЛИВОСТІ (за матеріалами українських народних пісень про кохання)

Ірина Бокало

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ірпінський економічний коледж»

Українці кінця XIX – початку XX століття дуже прискіпливо ставилися до сфери інтимного, особливо важливою була дівоча цнотливість. Українські народні пісні про кохання зберегли у собі чимало відомостей, які стосувалися цього аспекту дівочого тіла. Особливим маркером, який свідчив про дотримання тілесної чистоти, незайманості, у народних піснях про кохання виступає дівоча коса. Стан дівочої зачіски (заплетена – розплетена) у народній пісенності символізував інтимне життя дівчини (цнотливість чи її втрату).

Ключові слова: українські народні пісні про кохання, символ, епітет, дівоча цнотливість (невинність), моральна норма.

Украинцы конца XIX – начала XX столетия очень внимательно относились к сфере интимного, особенно важной была девичья невинность. Украинские народные песни о любви сохранили в своих текстах много известий, которые касались этого аспекта тела девушки. Особенным маркером, свидетельствующим о целомудренности девушки, у народных песнях о любви есть девичья коса. Состояние девичьей прически (заплетенная – расплетенная) в народных песнях символизирует интимную жизнь девушки (целомудренность или потерю девичьей чести).

Ключевые слова: украинские народные песни о любви, символ, эпитет, девичья целомудренность, моральная норма.

The maiden's braid as a marker of virginity (based on Ukrainian folk love songs)

In the late XIX and early XX centuries Ukrainians were very picky with the intimate sphere, especially the maiden's chastity. Ukrainian folk love songs kept a lot of information which were related to this aspect of the maiden's body. A special marker, which testified to the observance of bodily purity, virginity, in the folk love songs, was the maiden's braid. In folk songs the state of the maiden's hairstyle (braided - unbraided) symbolized the intimate life of the girl (chastity or its loss).

Key words: Ukrainian folk love songs, symbol, epithet, maiden's chastity (innocence), moral norm.

Еталон краси дівчини є національно зумовленим, у ньому проявляються погляди українця на зовнішню красу та її ідеал. Традиційні уявлення українців про красу і привабливість дівчини відповідали антропологічному стандарту, що знайшло своє відображення у народних піснях про кохання. Бажаними, позитивними епітетами, якими наділяли дівчат, найуживаніші у народній пісенності були такі: *гарна, вродлива, красна, гожа, хороша, чорнява/русява*. Наявність заплетеної коси у дівчини, прикрашеної переважно вінком, є одним із найбільш поширених маркерів дівочої цнотливості, недоторканності, що відповідало національним стандартам морально-етичних норм українців.

Більшість дослідників української культури зазначають, що ідеальні риси обличчя, волосся описані у народних піснях про кохання, співвіднесені з антропологічним стандартом. Цікаві відомості про ідеал краси зафіксував М. Дикарев на Вороніжчині: «Красиві ті, що очі чорні, рот маненький, ніс кирпатий, по зросту щоб ни здо-

рові і ни малі, щоб і ни товсті, волосся чорни, на обличу круглолиці і білолиці» [8, с. 444]. Отже, класичний колір волосся українців, як хлопців, так і дівчат, – це чорний або русавий. За спостереженнями дослідників, у гірській частині України існував трохи інший ідеал дівчини стосовно її фізичних даних. Красунею тут вважали переважно білявок [5, с. 177], що підтверджують і народні пісні про кохання, записані у цих регіонах: «*Сам в край повандрую аж на Буковину, На кого я, товаришу, лишу білявину?*» [2, с. 122]. Однак «білявина» нерідко тут означає загальне поняття дівчини і включає в себе її вроду.

Поняття дівочої краси було складним і неоднозначним. З одного боку, воно включало диференціальні ознаки дівчини, готової до заміжжя. З іншого – безпосередньо у ритуальній практиці дівоча краса була матеріально втілена у різних предметах, що виступали як обрядові атрибути. Ці речі символізували і саму наречену, і віковий статус дорослої дівчини, і її період життя, й окре-

мі характеристики, властиві як у порі дівочості, так і засватаній дівчині. Головною ознакою дозрілості дівчини, було довге волосся, відповідно і довга коса. Це неодмінний атрибут дівчини у традиційній культурі українців. Зачіска і головний убір були тими двома важливими елементами, які насамперед вказували на вік (дівчина/жінка) і на готовність дівчини до шлюбу [15, с. 27]. Коси плели по-різному, часто в них вплітали кольорові стрічки, букетики квітів тощо.

Дівоча коса була не лише зовнішнім маркером віку і соціального статусу, а й мала величезне символічне навантаження, адже ритуали, пов'язані із дівочою косою, виконували під час весілля (розплітання/заплітання коси, вплітання весільного вінка, покривання голови/відрізання коси), а також під час покривання покривки на знак переходу дівчини у статус покритої жінки. Детальних описів коси у народних піснях про кохання мало, частими є тільки сталі епітети *руса (жовта, довга) коса, коса до пояса*. В основному образ дівочої коси у народних піснях символізує дівочтво і невинність, відповідно і всі ритуальні дії з косою (розплітання, заплітання, розчісування тощо) мають відтінок ритуального значення.

У піснях про кохання коса вказує на дівочий стан: росте коса – дівчина залишається неодруженою. Вона не приймає пропозицій парубка, тобто ще залишається у батьківському домі, і відмовляє йому так: *«Я твоя не буду. Росте коса до пояса, – гуляти я буду»* [6, с. 213].

Безтурботне життя у домі батьків залишається для дівчини періодом, коли вона *«гребінчиком русу косу чесала»* [23, с. 349]. Розчісування коси у ліричних піснях символізує підготовку дівчини до заміжжя, а демонстрація коси є засобом приваблення парубка: *«Розчешу я русу косу восени, Щоб до мене жвавий хлопець приходив, Срібла, золота приносив»* [23, с. 7]. Два маркери (пора – осінь, подарунки парубка) конкретизують бажання дівчини привернути увагу до себе, утворити пару. Розчісування коси восени є своєрідною демонстрацією готовності до шлюбу дівчини, а також того, що дівчина ще не засватана і хоче привабити хлопця, адже саме осінь є найсприятливішою порою сватань і весіль.

Мотив розчісування коси для демонстрації готовності до шлюбу трапляється часто у різних тематичних групах цього жанру. Наприклад, дівчина утікає від мачухи на вечорниці, ховається в терновий кущ, де її коса й розчісується: *«А я, молодая, та й догадалась, Та в колючий терен*

та заховалась; Ой там моя коса та розчесалась. Та нехай моя коса по терночку має, Та нехай моя краса з дівочками гуляє» [21, с. 32]. Терен у цьому випадку – символ дівочої неприступності, чесності, непідкупності. Дівчина заховався у «колючий терен» – значить має намір продовжити своє дівування і надалі розчісувати косу й гуляти зі своїми подругами [9, с. 592-593].

Хлопець шукає дівчину (метафорично зображені образи голуба і голубки) і просить допомоги буйних вітрів, які описують знайдену дівчину так: *«Сидить вона меж горами З сизими орлами; Розчешує русу косу Білими руками»* [23, с. 174]; *«Ой сидить же над водою, Вмивалась сльозою; Та втиралась сивая голубка Русою косою. Рости, косо, до пояса, Як у саду вишня, Моли Бога, батьків сину, Щоб за тебе вийшла»* [23, с. 174]. У цих наведених текстах зображено порушення морально-етичних норм: у першому випадку коса, що розчісується об терен, є свідченням важкої долі дівчини, яка через мачуху не може повноцінно проводити дозвілля; у другому – дівчина розчісує косу білими руками, сидить над водою – отже, перебуває поза доступним парубкові простором; у третьому варіанті вона сидить над водою і спостерігає, як плине вода, значить, не має з ким розділити кохання, самотня. Мила сидить між горами, які у народних піснях символізують далекий і важкий шлях, а також тугу і печаль [9, с. 144], що вказує на недосяжність, недоступність хлопця. Заклики до коси, згадки про сивих орлів (метафорично – інших хлопців) свідчать про те, що дівчина не відповідає взаємністю на почуття парубка, не планує з ним подальшого спільного життя. Саме ці образи дозволили П.Чубинському віднести два останні варіанти пісні до тематичної групи «Відсутність взаємності».

Поширеними є мотиви суму дівчат за косою, закликання до неї рости ще довше. Це найчастіше трапляється у піснях про дівчину, яку віддають заміж за нелюбого їй парубка: *«Рости, косо, до пояса, Я буду кохати! Достанеться дуракові Руки потирати»* [6, с. 214]. Дівчина сподівається, що цього не станеться, і вона все ж дочекається, поки її посватає обранець. Нелюб хвалиться, що дівчина стане його дружиною, тоді буде *«руса коса в мене під ногою»* [6, с. 233].

За головним убором розмежовувався соціальний і родинний статус дівчини і жінки. Цьому елементові одягового комплексу належить першість у визначенні, чи заміжня жінка, чи має вона вже дітей тощо. Сховане жіноче волосся засвідчує схо-

вану і впорядковану сексуальну силу жінки [15, с. 31], відповідно й зображення упорядкованої дівочої зачіски є метафорою упорядкованого інтимного життя дівчини. Тезу можна проілюструвати прикладами порушення цієї норми, які найчастіше зафіксовані у баладах і піснях про кохання, у яких йдеться про дошлюбні інтимні стосунки. Такі мотиви поширені по всій Україні. Дівчина народжує дитину, вирішує її втопити (пустити на воду), але рибалки вчасно рятують дитя, приносять його «на казенний двір» або в інше місце, де має відбутися перевірка красунь. Цей захід у пісні описано так: «*Всі дівочки, як квіточки, перед пана ішли, Вна си кожда на голові по вінкові несли. Лиш молода Катеринка ззаду поступала Та й на свої головочці вна вінка ни мала*» [25, с. 173].

К.Квітка досліджує мотив *вінка не несе* (у цій пісні *вінка не мала*) і доводить думку, що ці пісні мають здебільшого трагічну розв'язку і притикають до міжнародної теми [14, с. 78]. У цьому тексті вдало проілюстровано силу дії морально-етичної норми про можливість носити вінок тільки дівчатам, тому навіть величезний сором і страх перед покаранням не можуть примусити дівчину одягнути вінок. У варіанті пісні з Полтавщини вжито цікаву деталь: усі «почесані дівчата» з вінками, а одна «нечесана» без вінка [17, с. 120]. Протиставлення почесані/нечесана відповідає коду з вінком/без вінка, а значення цих кодів однакове і виявляється у протиставленні: «чесні» дівчата – дівчина, яка втратила цноту. Зневажання норм етики й народної моралі молоддю завжди засуджувалися й каралися. Особливо суворим було відношення громади до дівчат, які відступили від узвичаєних традицій моралі. Глум над тими, що не доносили вінця, і над їхніми батьками найдошкульніше виражався у весільних піснях [5, с. 176].

Розпущена коса може символізувати також стан тривоги, збентеження дівчини, глибоких її переживань. Дівчина розплітає косу в надії знайти правильний вихід із ситуації, коли полюбила одруженого чоловіка. Коли вона дізнається про те, що її залицяльник одружений, має дітей, то впадає в розпач. Метафорично коса як знак упорядкованості розпускається, руйнується, так само як руйнуються стосунки дівчини з тим, хто її обманював, упорядкованість її духовного світу порушується: «*Ой чи ж то трави, чиї то покоси, Чия ж то дівчина розпустила коси? Коси розпустила, по плечах пустила: Ой Боже [ж] мій, Боже, що я наробила?*» [20, с. 317].

Особливого символічного значення набувають у піснях про кохання мотиви про покривання коси, адже вони суголосні із весільним ритуалом покривання нареченої – введення її в статус жінки. Одна з найвищих чеснот людини – вірність, зокрема у коханні – описується у піснях про кохання як відмова від покривання голови. Дівчина розуміє, що батьки хлопця не радять йому свататися до бідної дівчини. Тому вона не дорікає йому тим, ставиться до цього з розумінням, хоча сама присягає парубкові на довічну вірність: «*Я ж не буду, козаченьку, Коси покривать: Поцілуєш хоч неживу, Як будуть ховать*» [6, с. 217].

Проте приклади зображення вірності існують поряд із такими, що позначені гіркотою розлуки, причому часто зрада відбувається між парубком і дівчиною взаємно. Козак їде на Україну, щоб там оженився, покинувши свою милу, але повертається «не оженяний»; з докором питає дівчину, чому та вийшла заміж за другого, а не чекала його, «чорнявого кучерявого». Дівчина з сумом пояснює свій вчинок: «*Як же мені тебе ждати Чорнявого кучерявого, Коли моя руса коса І не мита, і не чесана? Розчешу я русу косу То щіткою, то гребінкою, Лучче було дівчиною, Як тепера під наміткою*» [6, с. 681]. Немита і нечесана коса виступає символом невпорядкованого нещасливого особистого життя дівчини, і хоча вона й шкодує про своє заміжжя («*лучче було дівчиною*»), та пропри все у цій ситуації почувається впевненіше одруженою, ніж в очікуванні зрадливого милого.

Обряд покривання голови відбувався з деякими видозмінами для «чесних» і «нечесних» наречених. У ліричних піснях про кохання покривання коси дівчат, які втратили «віночок», описано з сумом: «*Не жаль ми вінка, жаль дивної речі, Розпустила косу – устелила плечі. Косу розпустила, поясом прикрила, За нелюба пішла, жалю наробила*» [23, с. 245]. Трагізм ситуації доповнюється ще й тим, що нареченими таких дівчат стають часто нелюби. Дівчина, що втратила свою «честь», фактично залишалася безправною, тому змушена була погоджуватися на шлюб із тим, хто хотів покрити її неславу, тобто одружитися з нею (і часто стати батьком майбутньої дитини).

Метафорично зафіксований у народних піснях про кохання стан переходу з однієї соціально-вікової категорії в іншу за допомогою образу коси. Цей лімінальний стан пов'язаний із втратою коси – волосся. О. Івановська пояснює, що втрата волосся тотожна втраті права перебування у попередньому

статусі. У родинній обрядовості, ритуалах ініціального характеру (пострижини, перші заплітки, розчісування та «обтинання» коси наречених, передпологове розпускання коси, табу на розчісування та постриження волосся як складова жалоби за небіжчиком) цей мотив характеризує стан сепарації лімінальних осіб [12, с. 37]. Тобто фактично дівчина, яка позбувається своєї коси, перебуває у стані переходу із дівочтва у стан заміжжя.

З огляду цього особливої уваги потребує мотив розчісування коси і пускання волосся на Дунай: *«Тихо, тихо Дунай воду несе, А ще тихше дівка воду чеше. Що начеше, – то на Дунай несе, Що розпусне, – то на воду пусте»* [21, с. 277]. У цьому трагізмом позначеному мотиві йдеться про зражену дівчину. Вона відправляє свою косу (волосся) у «чужий» небажаний простір: *«Що начеше, то й на Дунай несе: пливи, косо, під темний луг просто»* [23, с. 342]. Фольклорист С.Росовецький зауважує, що людське волосся зберігало сакральний та небезпечний для власника характер: існувало табу на викидання вичесаного волосся, його слід було пускати «за водою». Вважалося, що волосся припливе до вирію, дівчина посилає його туди, де має знаходитися козак [22, с. 202]. Коса має пливати до козака (у деяких варіантах – це вдовин син), який зрадив дівчину (місце зради означене – у темному лузі) і покинув її.

Подібний мотив знаходимо й у весільній пісенності: *«Ой що начеше, на тихий Дунай несе... Ой пливи, косо, під свекрухин дім просто, Та й послухай, що свекруха говорить»* [1, с. 181]. Цю весільну пісню виконують під час розплітання коси і розчісування волосся. Тут дівчина просить, щоб коса пливла до дому її свекрухи, щоб довідатись, яке на неї чекає майбутнє, що про неї говорить свекруха. Волосся як вісник першим має перетнути между свого/чужого простору. Прощання з косою як ознакою дівочього стану у весільному обряді емоційно насичене. «Мотивація переходу часто зреалізовується у народному вербальному тексті через мотиви розплітання коси, чесання коси та пускання її по воді» [12, с. 37]. Ці два варіанти мотиву мають діаметрально протилежне символічне значення: весільна пісня по суті відображає морально-етичну норму прощання з косою, молода у цьому тексті постає зразком ідеальної нареченої; мотив пісні про кохання ілюструє ситуацію порушення традиційних заборон статевих дошлюбних стосунків, втрату цноти до весілля й очікування відповідного за це покарання. Спробу комплексно-

го аналізу однієї пісні – «Тихо, тихо Дунай воду несе» у записі С.В.Руданського у середині XIX ст. – здійснив фольклорист С.Росовецький [22], який композиційно розділяє пісню на ряд фрагментів, детально досліджує кожен з них. Фрагменти варто розшифровувати, на думку вченого, на двох рівнях коду – міфологічно-побутовому і родинно-обрядовому. У розвідці досліджено особливості поетики пісні, її художні засоби, римування, граматичний час, прийоми організації тексту, символіку, що дало підстави стверджувати, що цей твір «про романтику кохання і холоднечу егоїзму, оскільки в народній культурі прекрасне виступає етичним, а етичне – прекрасним, то в діалозі дівчини і козака побачимо протиставлення культури антикультурі» [22, с. 207].

Прикладом ритуального позбування волосся може слугувати і мотив весільної пісні, у якій дівчина пускає коси Дунаєм до батька «на розкоші»: *«Нехай батько турбує, Мені посад готує»* [1, с. 183]. Про дівчину у цій весільній пісні можна сказати тільки хороше: хоч вона одиначка, але заслуговує на добрий посад – *«шотири воли, дві корови»*, бо доносила вінка, а свої коси Дунаєм пускає до батька. На відміну від подібних варіантів пісень про кохання, цей мотив позбавлений негативного емоційного відтінку: дівчина перебуває у новому лісі (пор. нижче – у темному); вода каміння несе, але того, де сидить дівчина, не рушає, не зачіпає, отже, для дівчини час метафорично зупиняється, вона готова до виконання життєвої програми – стати дружиною; дівчина розчісує русу косу і пускає до батька «на розкоші», тобто до рідного дому, де батьки зрадіють появі цього символічного знака.

Цікавий різновид цього мотиву у пісні про кохання зафіксував на Бойківщині В. Сокіл. Основний акцент у пісні спрямовано на вік дівчини: *«Із темного ліса вода камінь несе, Сидит на нім дівка, жовту косу чеше. Чеше й она, чеше та й на Дунай мече: «Пльніт вы, волосы, кой вам прийшли часы»* [25, с. 293].

Уже зачин пісні насторожує: темний ліс як позначення «чужого», потенційно небезпечного світу; епітет *жовта* коса теж позначений негативом; метафору *«вода камінь несе»* можна трактувати як невпинно швидкий плин часу. Вся увага пісні зосереджена на часовому аспекті проблеми: вказівка пливати, бо прийшов вже час, є основною: шлюбний вік дівчини добігає кінця, а потенційного жениха у неї немає. Тому дівчина стурбована тим, що може залишитися «старою» дівкою. Прагнення виконати «генетичну програму роду» – одружитися

і мати дітей, стати повноправним членом колективу втілене у проханні перебратися через річку, яка у ліричних піснях означає перехід зі стану дівочтва до стану одружених. Дівчина просить перевізника перевезти її і навіть обіцяє заплатити йому вінком, але той відмовляється від такої пропозиції, просить Божої помочі для дівчини («*Де ся йти нагнала, Боже тя допровадь*»). Дівчина залишається самотньою, про що дуже шкодує: «*Партичку носила та все так казала: «Ти вінку, мій вінку, барва з тя обпала»* [25, с. 293]. Вінок, з якого барва обпала, – знебарвлений, отже, давно ношений, та стрічка (партичка) є суто дівочими прикрасами. Так поетичною іронією позначений час завершення найсприятливішої пори заміжжя через знебарвлення дівочих прикрас і втому їх носити. Вінок стає непридатним (зів'ялим) і тоді, коли дівчина виходить заміж: «*Гарний цей віночок, Що сплели дівчата. Сьогодні він гарний, А завтра зів'яне. Молода дівчина На рушничок стане*» [21, с. 315].

Вінок, який був неодмінним атрибутом дівчини, символізував не тільки її належність до відповідної соціовікової групи, а й незайманість, через що набув особливого символічного значення. «Барвінковий вінок мислиться теж як символ дівочої цноти. Вінок взагалі – це безконечник, символ круговороту сонця» [7, с. 18]. Образ дівчини у віночку – один з найяскравіших прикладів добропрекрасності українського фольклорного образу, що гармонійно поєднує у своєму змісті естетичне (вінок як прикраса) з етичним (вінок як дівоча честь) [3, с. 234]. Вінки плели із живих і штучно виготовлених квітів, трав, часом уплітали гілочки дерев, пир'я чи інші декоративні елементи. Окрім рослинних елементів, у вінку використовувалися оздоба з пташиного пир'я селезня, півня, павича. Таким чином, на думку О. Івановської, підкреслювалося бажання прийняти владу чоловіка з означеного тотему [12, с. 151].

У народних піснях про кохання безпосередніх описів самого вінка не знаходимо; крім сталого епітета «барвінковий», трапляються інші – зелений, «павляні», «з чистого злата, а хоть не злотий, то злотом надуваний» [23, с. 391] тощо. Логіку вибору саме барвінку як символу шлюбу М.Котляревський пояснив так: «У цьому символі ми повинні бачити високе розуміння наших предків про міцність і святість шлюбу: вони вибрали його символом рослину просту, не пишну, але нев'янучу і навіть більше – яка нагадує подобу небесної зірки» [16, с. 65]. Сам вінок у ліричних піснях, як уже зазначалося, набув надзвичайно

важливого символічного змісту – означав незайманість дівчини. Тому втрата вінка є метафоричним означенням втрати незайманості, дівочої честі.

Одним із найпоширеніших символів, яким в українських народних піснях про кохання позначають втрату дівочої цнотливості, що безпосередньо пов'язаний із волоссям, є втрата вінка. Вираз «втрата вінка» має кілька народнопоетичних синонімів – зрада, підмова: «*Гой ще не дійшли вишневого саду, А й зробили вже над дівчиною зраду*» [18, с. 86]; «*Ой, дівчино, дайся на підмову, То виведу з гаю на дорогу*» [19, с. 129].

Шкодуючи про вчинене, дівчата намагаються відшукати свій вінок, повернути його, але це, зрозуміло, неможливо. Ця незворотність підсилюється тим, що дівчина не знаходить помічників у пошуку втраченого вінка, тобто фактично вона вважається винною за скоєне: «– *Гулане, гулане, Де-сьте коні пасли? Згубила-м віночок, Ци-сьте ми ни найшли? – Ми коні ни пасли, Лишишь напавали, Два вінки павляні По морю плавали. – Гулане, гулане, Сідайте на коні, Їмайте віночки, Бо то вінки мої. На Дунай поплыли, Мы їх не їмили. Молода дівчино, Ни твої то были*» [25, с. 285].

Дівчина розуміє, що після порушення такої стратегічно важливої соціальної норми – втрати «вінка» – життя у шлюбі буде нелегким, адже вона вийшла заміж «нечесною», вона осоромила свій рід. З огляду на це, саме людський поговор і страх неслави був одним із вагомих факторів стримування дошлюбних статевих стосунків.

Про свою «нечесність» дівчата могли зізнаватися самотійно, хоча, за свідченням дослідників етнологів, спритні дівчата могли вважатися «чесними» доти, доки їхні інтимні стосунки не набували розголосу або доки люди не дізнавалися про вагітність. Якщо цього не траплялося, то мали шанси вийти заміж «дівкою». Коли ж про втрату цнотливості ставало відомо, то дівчина зазнавала суспільного осуду і ганьби, переходила у статус покритки. Цікавим є приклад однієї з народних пісень про кохання, у якій зазначено, що рід дівчини може захистити зведену дівчину від громадського осуду, приховавши факт морального злочину: «*Ой смійся, хоть не смійся, ніхто не будет знати, Єсть у мене два братчика і ріденькая мати. Покриють неславу, як пожар отаву, – Ніхто не будет знати. Рости, коса, до пояса, я про то буду гуляти*» [24, с. 451]. У народній пісні маємо заклик до коси, прохання рости далі, що символізувало продовження перебування дівчини у статусі дівчини.

Традиційними для українського суспільства часто ставали ситуації, коли рід цурався зрадженої дівчини, адже відповідальність за недотримання чистоти лягала і на дівчину, і на її батьків (особливо матір). Крім того, цей вчинок був одним із найбільших морально-етичних порушень, через що і рід втрачав свій авторитет серед односельчан, що є причиною смутку: *«Ци легше ти, доню, кісочку чесати, Ци легше ти, доньо, дитя колысати? Ой Боже ж мій, Боже, що я ізробила, Всю-м свою родину разом засмутила. Засмутила-м маму, засмутила-м брата, Та й ци-м засмутила старийкого тата»* [25, с. 284]. У пісні протиставлено два статуси: неодруженої дівчини, яка чеше косу, і матері позашлюбної дитини, яка засмутила своїм вчинком весь рід. Образ коси у цьому тексті також свідчить про втрачену невинність дівчини.

На зведених дівчат, з якими не одружувалися їхні «звідники», очікувала доля покритки. Існували особливі звичаї покривання голови дівчині, яка втратила цноту, без шлюбу. «Покритка» («скритка», «накритка») – так у народі називали жінку, яка втратила дівочість поза шлюбом і якій, як заміжній жінці, покривали голову хусткою» [11, с. 190]. Покритка, звичайно, виключалась із дівочої громади, не мала права ходити з непокритою головою, в церкві стояти поруч із дівчатами. Вона продовжувала жити в домі своїх батьків, але над нею могли посміятися, при нагоді кинути докір, а іноді й поспівчувати [5, с. 179; 13, с. 89]. Почуття провини було настільки сильним, що навіть перед покриванням дівчина не могла собі дозволити стати в один ряд з дівчатами чи одягнути вінок: *«Я до дівок не потрібна, Я до вінка не способна»* [23, с. 335].

Одним із покарань покритки були дії, пов'язані із косою, волоссям: «Досить поширене було обстригання волосся (можливий зв'язок із повір'ям, за яким вагітна жінка, що підрізає коси, вкорочує дитині віку). Таку дівчину називали «строгою» або ж «покриткою», і вона, згідно зі звичаями, мала покривати голову («чесні дівчата» ходили із непокритою головою, прикрашеною вінком або стрічками). На Бойківщині, наприклад, побутував

звичай нечесній дівчині відрізати косу, водити по селу разом із хлопцем, який її звів. Потім розпусницю виставляли на «купу» – спеціально зроблений у центрі села кам'яний підмурівок. Найстаршому селянинові доручалося покрити її голову чорною хусткою. В деяких регіонах, на відміну від того, як при законному шлюбі, покритку пов'язували так, щоб її косу було видно з-під хустки» [10, с. 130]. Позначення, маркування такої дівчини в соціумі мало на меті не тільки покарання як пряму дію після порушення морально-етичної норми, а й здійснювалося також із профілактичною метою. «Обряд «покривання» мав на меті виховний та застережний ефект, спрямований на молодь, – на саму покритку, оскільки осуд громади випереджав народження дитини, і вона перебувала під пильною увагою своїх односельців, а це унеможлиблювало здійснення більших злочинів (приховування факту народження дитини, вбивство дитини)» [11, с. 190]. Покривання молодої під час весілля і покривання зведеної дівчини – функціонально однакові ритуали, проте покритка, як зауважив В. Гнатюк «дійшла до нього не тим самим шляхом, що молода, – як пісня говорить: *«Ти, дівчино, ні дівка, ні жінка, Бо с не мала на голові вінка»* [4, с. 308].

Отже, народні пісні про кохання зберегли у собі чимало вказівок на одну із найважливіших констант нації: дотримання дівочої незайманості, що фактично означало відсутність дошлюбних статевих стосунків, адже з цим пов'язаний ряд вірувань та уявлень щодо продовження роду. Коса як незмінний атрибут дівчини у піснях про кохання набула символічного сенсу: поява заплетеної коси означала дівочу незайманість, невинність, тоді як розпущена коса, втрачене волосся символізували невпорядковане статеве життя. Вінок як найважливіша прикраса дівочої коси теж набув у народних піснях про кохання символічного значення: цнотлива дівчина у пісні зображена у вінку. Відповідно відсутність вінка, його втрата у фольклорі виразником особливої ситуації – маркує «неформальну», незаконну втрату цнотливості, що було одним із найважчих порушень моральних норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Весілля в містечку Монастирище Липовецького повіту Київської області // Весілля. Кн. 1. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 147-219.
2. Галицько-руські народні пісні з мелодіями / Зібрав у селі Ходовичах др. Іван Колесса // Етнографічний збірник. Том XI. – Львів, 1901.
3. Гарасим Я. І. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. – Львів, 2010. – 376 с.
4. Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину // Матеріали до української етнології. – Львів, 1919. – Т. 19–20. – С. 249–389.

5. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. XX ст.) – К.: Наук. думка, 1993. – 200 с.
6. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях. Том III. Песни. – Чернигов, 1899. – 765 с.
7. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (матеріал до лекції) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 31. – Львів, 2003. – С. 3-22.
8. Дикарев М. Збірки сільської молоді на Україні // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / Наук. ред. М. Гримич. – К.: Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010. – С. 432-535.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
10. Жмуд Н. Покарання розпусництва: форми громадського осуду // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 121-131.
11. Івановська О.П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект. Навчальний посібник. – К, 2002. – 264 с.
12. Івановська О. П. Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності. Монографія. – К., 2005. – 228 с.
13. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. – К.: Дуліби, 2013. – 228 с.
14. Квітка К. Українські пісні про дівчину, що помандрувала з водієм // Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 2. – С. 78-107.
15. Косміна О. Дівоче вбрання // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / Наук. ред. М. Гримич. – К.: Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010. – С. 20-31.
16. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – Київ: Либідь, 1994. – С. 44-200.
17. Милорадович В. П. Сборник малорусских песен Лубенского уезда Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Том 10. – Харьков, 1897. – 227 с.
18. Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича / Упор. і прим. О. І. Дея та О. С. Романця; Вступ. ст. О. С. Романця. – К.: Музична Україна, 1968. – 222 с., портр., ноти.
19. Народні пісні в записах Степана Руданського / Упор., вст. ст. і прим. Н. С. Шумади. Нотний матеріал упорядкувала З.І.Василенко. – К.: Музична Україна, 1972. – 291 с., ноти.
20. Народні пісні: Записи Людмили Єфремової. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 317.
21. Пісні кохання / Упоряд., вст. ст. та прим. Дея О. І. – К., 1986. – 367 с.
22. Росовецький С. Приклад аналізу народної ліричної пісні // Студії з україністики: збірник наукових праць. – К., 2007. Вип. 7: Скарби культури – безсмертя нації. – С. 198-208.
23. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край. Материалы и исследования, собрание д. чл. П. П. Чубинским. Том пятый. Песни любовные, семейные, битовые и шуточные. – СПб, 1984. – XXV, 1209 с.
24. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / Упорядкування, текстологічна інтерпретація і коментарі О. І. Дея. – Київ, 1974. – 782 с.
25. Фольклорні матеріали з отчого краю / Зібрали Василь Сокіл та Ганна Сокіл. У ноти завела Лариса Лукашенко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998. – 614 с.

A MAIDEN'S BRAID AS A MARKER OF CHASTITY (based on Ukrainian folk love songs)

Iryna Bokalo

Irpin' Economics College, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

Abstract. *In the late 19th and early 20th centuries Ukrainians were very strict about the intimate sphere of life, especially a maiden's chastity. Ukrainian folk love songs kept out a lot of information related to this aspect of a maiden's body. A special marker testifying to the observance of bodily purity, virginity, in the folk love songs was a maiden's braid. In folk songs the state of the maiden's hairstyle (braided - unbraided) symbolized a girl's intimate life (virginity or its loss).*

Key words: *Ukrainian folk love songs, symbol, epithet, maiden's chastity (virginity), moral norm.*